

**Katılım Finans Uygulamalarında
Şer'i Uyumsuzluk Riski ve
Türkiye'de Şer'i Yönetişim:
Aktörler, Problemler ve
Çözüm Arayışları**

*Shari'ah Non-Compliance Risk in Islamic
Finance Implementation and Shari'ah
Governance in Türkiye: Actors, Problems
and Seeking Solutions*

Nafiye AYDIN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü
nafiye.aydin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-4586-7280>

Atıf/Citation

Aydın, N. (2024). Katılım Finans Uygulamalarında Şer'i Uyumsuzluk Riski ve Türkiye'de Şer'i Yönetişim: Aktörler, Problemler ve Çözüm Arayışları. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 10(1), 23-44.
<https://doi.org/10.54427/ijisef.1434105>

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.
This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License.

İntihal/ Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism detected.

**Araştırma & Yayın Etiği
Research & Publication Ethics**

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Yayın etiği ihlalleri yazarın sorumluluğundadır.
This article has been reviewed by at least two referees. Violations of publication ethics are the responsibility of the author(s).

Katılım Finans Uygulamalarında Şer'î Uyumsuzluk Riski ve Türkiye'de Şer'î Yönetişim: Aktörler, Problemler ve Çözüm Arayışları

Öz

Katılım finans ekosisteminin sürdürülebilirliğini destekleyen en önemli unsur şer'î uyumun gözetilmesidir¹. Katılım finans sistemine özgü şer'î yönetim, bir katılım finans kurumunun faaliyetleri açısından İslam hukukuna uyumun sağlandığı etkin ve bağımsız düzenlemeleri içermektedir. Türkiye'de mevzuatlarda danışma komitesi ismiyle yer alan kurum içi şer'î kurullar, şer'î uyumsuzluk riskinin önlenmesi açısından şer'î yönetimde en önemli unsur ve sektör sürdürülebilirliğinin garantörü olarak görülmektedir. Şer'î yönetim modelleri dünyada farklı biçimlerde uygulanmakla beraber, uluslararası düzenleyiciler katılım bankacılığı, tekâfül ve katılım sermaye piyasası dahil tüm paydaşları kapsayacak merkezi bir üst kurulun varlığını tavsiye etmektedir. Türkiye'de TKBB Danışma Kurulu nezdindeki katılım bankacılığı merkezi şer'î yönetim yapılanması dışında bir üst yapı bulunmamaktadır. Finansal istikrarı ve operasyonel verimliliği korumak amacıyla güvenli, şeffaf ve sağlam bir şer'î yönetim mekanizması gereklidir. Şer'î yönetimde ulusal düzenlemelerin ve uygulamaların, AAOIFI ve IFSB tarafından yayınlanan uluslararası standartlarla da uyum göstermesi beklenmektedir. Gitgide yaygınlaşan "konvansiyonel sistemden farkı yok algısı", katılım finansın varlığı açısından yüksek risk oluşturmaktadır. Bu makalede, Türkiye'de şer'î yönetim çerçevesi, sistemdeki aktörler, yürüttükleri fonksiyonlar ve uygulamadaki problemler incelenmiştir. Katılım Finans Kanun Tasarısı ile şer'î uyumsuzluk riski içeren problemlere ne ölçüde çözüm üretildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finans, Şer'î Yönetişim, Katılım Finans Kanunu, Türkiye

JEL Kodları: G20, G28, G38

Shari'ah Non-Compliance Risk in Islamic Finance Implementation and Shari'ah Governance in Türkiye: Actors, Problems and Seeking Solutions

Abstract

The most important element that supports the sustainability of the Islamic finance ecosystem is the Shari'ah compliance. Shari'ah governance, which is unique to the Islamic financial system, consists of effective and independent regulations that ensure compliance with Islamic law in regards to the operations of an Islamic financial institution. Institutional Shari'ah boards, which are under the name of "Advisory committees" in Türkiye, are seen as the most important actors in Shari'ah governance for preventing Shari'ah non-compliance risk. Moreover, they are regarded as the guarantor of sectoral sustainability. International regulators suggest the establishment of a central Shari'ah Supervisory

¹ Makalenin genelinde, Türkiye'deki mevzuat ve uygulamadaki kullanım göz önünde bulundurularak **katılım finans**; İngilizce özet kısmında ve anahtar kelimelerde ise uluslararası uygulamada ve literatürde sistemin İslami finans olarak tanınmasından ötürü katılım finans yerine **Islamic finance** yazımı tercih edilmiştir.

Board in Islamic finance, including Islamic banking, takaful, and Islamic capital markets, despite the fact that Shari'ah governance models are implemented in numerous forms worldwide. The central organization for Shari'ah governance is TKBB Advisory Board in Türkiye, which is established only for Islamic banking sector. Financial stability and operational efficiency require an enduring, transparent, and secure Shari'ah governance framework. National regulations in Shari'ah governance are also expected to comply with AAOIFI and IFSB standards. The increasingly widespread assumption that "there is no difference between conventional and Islamic finance" poses a high risk for the existence of Islamic finance. In this article, Shari'ah governance framework in Türkiye, the actors, the functions they carry out and the problems in practice are examined. The extent to which the Participation Finance Draft Code provides solutions for the problems associated with Shari'ah non-compliance risk is evaluated.

Keywords: Islamic Finance, Shari'ah Governance, Participation Finance Code, Türkiye

JEL Codes: G20, G28, G38

Extended Abstract

The success and sustainability of the Islamic finance system is based on sectoral credibility, and the credibility of the sector is linked to the extent to which the practices comply with the principles of Islamic law. The convergence of Islamic financial institutions with conventional finance poses a risk of non-compliance with Shari'ah.

The IFSB explains the risk of Shari'ah non-compliance as "*the risk arising from non-compliance with Shari'ah rules or principles set by Shari'ah boards*" and further states that in case the risk of Shari'ah non-compliance is realized, the related operation or transaction would be void.

The impact of Shari'ah non-compliance risk is very diverse. The failure to fulfill the fiduciary responsibilities of Islamic financial institutions may lead to loss of credibility and liquidity crisis due to the withdrawal of funds. In addition, the fact that becoming less desirable according to loss of prestige may lead to decrease in profitability. The only way to avoid this scenario is to develop a robust, transparent and providing objective rulings Shari'ah governance model.

The fact that Islamic banks are subject to the Banking Code along with conventional banks strengthens the idea that "there is no difference between the two systems". The Participation Finance Draft Code, one of the steps to overcome this problem, has not yet been enacted. The issues such as establishing a central Shari'ah supervisory board, Shari'ah compliance rating mechanism and Shari'ah external audit are recommended by AAOIFI and IFSB in terms of Shari'ah governance for Islamic finance system. This study aims to analyze the ideal Shari'ah governance model required for the Islamic finance ecosystem and the extent that "Participation Finance Draft Code," a proposal designed to address Türkiye's problems, fulfills the criteria for ideal Shari'ah governance.

In this study it is attempted to evaluate the problems faced by all stakeholders in the Islamic finance ecosystem in the context of Shari'ah non-compliance risk with a holistic perspective. This research is based on qualitative methodology and descriptive language. AAOIFI and IFSB standards on the risk of Shari'ah non-compliance and Shari'ah governance as well as the existing regulations in Türkiye are analyzed.

Participation finance is used throughout the article considering the legislation and practice in Türkiye. However, for the English abstract and keywords **Islamic finance** is preferred instead of participation finance, since the system is recognized as Islamic finance in international practice and literature.

Although the legal framework, the development level and the governance regimes of countries result in differences in Shari'ah governance, centralized supreme Shari'ah boards are recommended besides institutional boards for Shari'ah governance.

The Advisory Board of the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB) is defined as the supreme board of Shari'ah governance established on 02.05.2018 under the TKBB according to 22.02.2018 dated and numbered 7736 the decision of the Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK).

The most important argument against the centralized advisory board of the TKBB is that it is a supreme board only for the banking sector. There is no supervisory mechanism for Islamic insurance or Islamic capital markets that causes the credibility problem about Shari'ah governance. In addition, the Advisory Board of the TKBB is affiliated to the board of directors of the TKBB and board of directors are Islamic banks operating currently in Türkiye.

In Islamic capital markets for şukūk which constitutes the major part, Shari'ah compliance should be strictly followed on the financing side as well as in the design of the products, and should be applied consistently throughout the entire process. However, practices contrary to the standards and some disputed şukūk types pose the risk of Shari'ah non-compliance. The fact that the law regulating sovereign şukūk issuances in Türkiye only provides the ijara şukūk leads to the questioning of sovereign issuances.

The only way that the implementation of a standardized framework for Shari'ah governance mechanism is through the developing of legislation in line with the standards published by AAOIFI and IFSB.

The regulatory framework is important for the development of Islamic finance in Türkiye. The enactment of the Participation Finance Draft Code would be a significant step in distinguishing the Islamic finance from the conventional system. The draft law provides a general framework that addresses all relevant institutions in the Islamic finance sector. Under the umbrella of Islamic (participation) finance, the branches of participation-based banking, participation-based insurance and social finance are addressed.

In the proposed law, the centralized Shari'ah governance model and institutionalization is aimed as well as ratings for Shari'ah governance, which are recommended in the AAOIFI and IFSB standards. However, supreme Shari'ah board is planned to be quite different from the example of the Malaysian practice which is established under the central bank. Instead, since it is targeted to be civil and specific to Türkiye, a central Shari'ah board is envisaged under the "Association of Participation Financial Institutions" for all stakeholders, to be established in place of the TKBB.

In that respect, the proposed “Participation Finance Code” would not be sufficient alone since it is designed as a supplementary regulation to the 5411 numbered Banking Code. Though, the enactment of the proposed Participation Finance Code, legislation designed to provide solutions to a large extent for the problems in terms of Shari‘ah governance for Türkiye, would enhance the credibility of the sector. In addition, strengthening the legal framework of Islamic finance, which is expected to be the driving force of the Istanbul Finance Center project, would also support the determination of Türkiye in this regard.

Giriş

Katılım finans sisteminin istikrarı ve performansı itibari güvene dayalı olup, sektörün kredibilitesi uygulamaların İslam hukukunun ruhuyla ve gerektirdiği ilkelerle uyumu ölçüsünde değer kazanmaktadır. İslam’ın kurumsal yönetim anlayışı kâr elde etmeyi ve büyümeyi hedeflerken, aynı zamanda İslami prensipler dairesinde hedeflerin yönetilmesini gerektirir (Ayub, 2007).

Şer‘î yönetim sistemi, *bir katılım finans kurumunun İslam hukukuna uyumunun etkin ve bağımsız bir şekilde denetlenmesini sağladığı bir dizi kurumsal ve organizasyonel düzenlemeyi ifade eder ve katılım finans kurumlarının kurumsal yönetim anlayışlarına özgü bir yapıdır* (IFSB, 2009).

Şer‘î uyum hem finansman tarafında hem ürünlerin planlanmasında ilkesel olarak tutarlı şekilde gözetilmesi gereken bir husustur. Şer‘î yönetimin düzgün kurgulanması, sistemin sağlıklı ve amacına uygun şekilde işlemesi için temel ilkedir. Öte yandan, şer‘î uyumsuzluk riski taşıyan uygulamalar sadece projeye veya yürütücü kuruma değil, aynı zamanda tüm sektöre sirayet etmekte ve zarar vermektedir. Katılım finans şer‘î uyumun gözetilmesi ile vardır ve gelişimini bu çizginin takip edilmesi ile devam ettirebilir.

Şer‘î uyum, katılım finans ekosisteminin varlık iddiasıdır. Merkezi şer‘î yönetim, şer‘î derecelendirme mekanizması, bağımsız şer‘î dış denetim gibi hususlar Faizsiz Finans Kurumları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions [AAOIFI]) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board [IFSB]) standartlarında da vurgulanan şer‘î uyumun gözetilmesine dair önemli noktalardır. Türkiye katılım finans şer‘î yönetimi açısından ise bu hususların eksik veya problemler alanlar olduğu gözlemlenmektedir. Bu araştırmanın amacı, katılım finans ekosistemi için ideal şer‘î yönetim modelinin nasıl olması gerektiğinin ve Türkiye’de problemlerin çözümüne yönelik geliştirilen Katılım Finans Kanun Teklifi ile bu ideale ne kadar yaklaşıldığının analizine yöneliktir.

Literatür Değerlendirmesi

Şer‘î uyumsuzluk riski ve şer‘î yönetim konularını ayrı ayrı içeren Türkçe ve İngilizce kaynaklar taranmıştır. Şer‘î yönetimi detaylıca ele alan çalışmalar olmakla birlikte, şer‘î uyumsuzluk riskini detaylandıran bir çalışma veya her iki konuyu birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Önceki çalışmaları; i) Katılım finasta şer‘î uyumsuzluk riski ve risk yönetim çerçevesini ele alan çalışmalar ve ii) Katılım finasta şer‘î yönetimin rolü ve

önemini vurgulayan çalışmalar olmak üzere ikili genel bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Kaynaklarda şer'î uyumsuzluk; risk yönetimi çerçevesinde incelenmiş, meydana gelen şer'î uyumsuzluk ve şer'î yönetimdeki aksaklıklar irdelenmiştir. Araştırmaların bazıları katılım sermaye piyasalarında şer'î uyumsuzluk ve kira sertifikası (şukūk) ihraçlarında meydana gelen skandalların vaka analizi olarak çalışılması şeklindedir. Örneğin, muğaraba şukūk olarak ihraç edilen Dana Gas Şukūk, şer'î uyumsuzluk içeren yapısı nedeniyle Haroon vd. (2020) ve Ali vd. (2022) tarafından incelenmiştir. Sunway Treasury Şukūk ise AAOIFI şukūk standardına uyum göstermeyen özellikleri nedeniyle şer'î uyumlu olmadığı konusunda Uddin vd. (2015) tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmalarda yoğunlukla şer'î yönetişimin katılım finans açısından önemi ve fonksiyonu araştırılmıştır. Abdulrahman (2023), şer'î yönetim modellerini ülkeler bazında genel bir çerçeve çizerek incelemiştir. Bazı çalışmalar ise katılım bankacılığında şer'î yönetim ve şer'î kurulların bağımsızlığı ve yürüttükleri fonksiyonlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Zahid ve Khan (2019) bankacılık özelinde şer'î kurulları ve fonksiyonlarını incelemiştir. Dinç (2016) ise, Türkiye'de katılım bankacılığında şer'î kurulların kurumsal niteliği hakkında değerlendirmeler sunmuştur.

Türkiye'deki mevcut şer'î yönetişimi ele alan çalışmalar ise şer'î yönetimde aktörler ve kurumsallaşma vurgusu ile dikkat çekmektedir. Yurtseven (2023), çalışmasında Türkiye için katılım finans strateji belgesi hedefleri doğrultusunda kurumsal bir model önerisi getirmiştir ve bu modeli açıklamıştır. Tekin ve Tekdoğan (2023), katılım finans sektöründe görece gelişmiş ülkeler olan Malezya, İngiltere ve Endonezya kurumsal yapılarını değerlendirerek, Türkiye'de katılım finans sektörü için kurumsal yapının geliştirilmesine ve şer'î yönetişimin güçlendirilmesine yönelik öneriler sunmuşlardır. Güney (2015) ise AAOIFI ve IFSB standartları ve uygulamalar doğrultusunda şer'î yönetim konusunda genel yapıyı özetleyen ve şer'î yönetimde aktörleri ve fonksiyonlarını açıklayan çalışması ile literatüre katkıda bulunmuştur.

Katılım finansın gelişmesi için yasal mevzuat çerçevesi önem arz etmektedir. Katılım bankalarının, konvansiyonel bankalarla birlikte Bankacılık Kanunu'na tabi olması iki sistem arasında fark olmadığı imajını güçlendirmektedir. Bu durumun önüne geçen çalışmalardan olan Katılım Finans Kanun Teklifi ise henüz yasalaştırılamamıştır.

Bu çalışmada, bütüncül bakış açısıyla sadece bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışmaların aksine şer'î uyumsuzluk riski bağlamında katılım finans ekosisteminde yer alan tüm unsurların karşılaştığı problemler ve bu problemlere yönelik getirilen çözüm arayışları ve yeterlilikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmada nitel yöntem ve deskriptif bir dil kullanılmıştır. Şer'î uyumsuzluk riski ve şer'î yönetimle ilgili AAOIFI ve IFSB mevcut ve taslak standartları ile Türkiye'de geçerli mevzuat taranmıştır. Türkiye uygulaması çerçevesinde konunun incelenmesi ve uygulamadaki problemlere yönelik çözüm arayışlarının yeterliliği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de katılım finans risk yönetiminin bir parçası olan şer’î yönetim ve şer’î uyumsuzluk riski doğuran problemler sorgulanmıştır. Katılım Finans Kanun Tasarısı ile bu problemlere hangi oranda çözüm üretildiği mukayeseli olarak incelenmiştir.

Bu çerçevede, çalışmada öncelikle katılım finasta risk kavramı ve risk türleri kısaca açıklanarak; şer’î uyumsuzluk riski katılım bankacılığı, katılım sigortacılığı ve katılım sermaye piyasalarında örneklendirilerek ele alınmıştır. İkinci olarak, katılım finans kurumları açısından şer’î yönetimin fonksiyonları ve dünyadaki şer’î yönetim modelleri incelenmiştir. Son olarak, Türkiye’de şer’î yönetim, aktörler ve yasal mevzuat çerçevesi, uygulamadaki problemler ve çözüm arayışları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.Katılım Finasta Risk Yönetimi

Katılım finasta risk yönetimi, konvansiyonel finansla kurumsal açıdan benzeşmekle birlikte katılım finans prensipleri dairesinde ortaya konan katılım finans risk yönetim sürecine büyük ölçüde şer’î yönetim etki etmektedir.

1.1.Katılım Finasta Risk Kavramı ve Risk Türleri

Her disiplin riske yönelik kendi bakış açısıyla tanımlamalar yaparak risk yönetim çerçevesini buna göre belirlemektedir. Riske yönelik ortak yargı ise istenmeyen bir durumun gerçekleşmesi halindeki olumsuz sonuçlar olarak algılanmasıdır.

Geleneksel finasta risk genellikle getirilerin standart sapması olarak ölçülür. Harry Markowitz tarafından geliştirilen “Modern Portföy Modeli” hem bireylerin varlıkları hem de varlık portföyleri için beklenen getiri oranı ve risk hesaplamaları sunmaktadır. Bir varlığın toplam riski, sistematik ve sistematik olmayan risk olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Sistematik risk, piyasa riski olarak da adlandırılan ve çeşitlendirme ile yönetilemeyen risklerdir. Sistematik olmayan risk ise, çeşitlendirilme ile korunabilecek firmaya veya sektöre özgü risklerdir. Sistematik risk, döviz kuru riski ve politik riski içerirken; sistematik olmayan risk, iş alanı riski, finansal risk ve likidite riskini kapsamaktadır (Alswaidan, 2017).

Katılım finans yapısı gereği konvansiyonel finansın muhatap olduğu tüm bu riskler dışında şer’î uyumsuzluk riski barındırmaktadır.

1.2.Şer’î Uyumsuzluk Riski

Şer’î uyumsuzluk riski operasyonel risk kapsamında değerlendirilmektedir. Operasyonel risk ise yukarıda açıkladığımız risk sınıflandırmasında büyük ölçüde sistematik olmayan risk ile ilişkilidir (IFSB, 2016).

Şer’î uyumsuzluk riski, katılım finans kurumunun itibarını zedeleyebilecek ve mali sıkıntılara neden olabilecek bir risk türü olup, önlem alınırken geliştirilmiş bir sayısal hesaplama modeli veya sistem bulunmamaktadır. Ancak, sağlam ve etkili bir şer’î yönetimle kontrol altına alınabilecek operasyonel risklerden kabul edilmektedir (Güney, 2015).

IFSB, şer’î kurallara veya şer’î kurulların belirlediği ilkelere uyulmamasından kaynaklı risk olarak açıkladığı şer’î uyumsuzluk riskinin gerçekleşmesi durumunda ilgili operasyonun ve

işlemin geçersiz olacağını ve muhasebeleştirilemeyeceğini 26 numaralı standartta açıkça belirtmiştir (IFSB, 2021).

Şer'î uyumsuzluk operasyonel risk kapsamında değerlendirilirken etkileri çok yönlüdür. Özellikle katılım bankalarının güvene dayalı sorumluluklarının yerine getirilmemesi itibar kaybına ve dolaylı olarak fonların geri çekilmesi nedeniyle likidite krizine yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra itibar kaybına bağlı olarak katılım bankalarının tercih edilmemesi ise kârlılıkta düşüşe neden olabilecektir (Izhar & Hassan, 2013).

Katılım finans kurumlarının şer'î uyumsuzluk riskini düzgün yönetememeleri durumunda mevduat sahiplerinin güveni sarsılmakta ve bu durum mevduatlarını geri çekmelerine sebep olabilmektedir. Şer'î uyumsuzluk riski, sonuç olarak katılım bankalarını mali krize sokan kredi riskine dönüşmektedir (Zahid & Khan, 2019).

Katılım sigortacılığı (tekâfûl) sisteminde, ürün ve hizmetlerin tasarlanması ve sunulması sürecinde şer'î uyumsuzluk riski oluşabilmektedir ancak bunun dışında operasyonel olarak konvansiyonel sigortacılık ile kurulan organik bağ da şer'î uyumsuzluk riski ortaya çıkarmaktadır. Katılım sigortacılığı, konvansiyonel sigortacılıktaki reasüransa benzer bir üst risk yönetim mekanizması olan retekâfûl ile bağlantılıdır. Ancak uygulamada yaygın olarak konvansiyonel reasürörlerden retekâfûl hizmeti alınması söz konusudur.

AAOIFI İslami sigortacılık standardına göre, paylaşım ve yardımlaşma amacı taşıyan tekâfûl dışındaki ticari sigortalar caiz görülmemektedir (AAOIFI, 2009). Buna rağmen, retekâfûl şirketlerinin kapasite ve sayıca yetersiz olması zaruret olarak değerlendirilmiş ve tekâfûl şirketlerinin konvansiyonel reasürans şirketleri ile çalışmasına izin verilmiştir. Ancak bu durum, caiz olmadığı vurgulanan bir sistemin parçası olmak anlamına gelir ki bu da şer'î uyumsuzluk riski taşımaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'de katılım sigortacılığı için kurum içi şer'î kurullar dışında bir üst denetim mekanizması bulunmaması da yine şer'î yönetim konusunda katılım sigortacılığına dair güven ve itibar sorununa yol açmaktadır.

Katılım sermaye piyasaları açısından konu incelendiğinde ise, dünyada katılım indekslerine ait farklı fıkhi kriterlerin uygulanması aynı şirketler için bile farklı değerlendirmelerle karşılaşılmasına yol açmaktadır. Bu durum da itibar sorununa neden olmaktadır (Dede, 2017). Öte yandan, AAOIFI ve IFSB standartlarına ters düşen uygulamalar nedeniyle genellikle katılım sermaye piyasası enstrümanlarının konvansiyonel ürünlerle benzeşmesinden kaynaklı şer'î uyumsuzluk problemlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

AAOIFI Şer'î Kurulu, piyasada kullanılan bazı şukûk yapılarını, sabit fiyatlı satın alma taahhütlerine dayanmalarından dolayı şer'î uyumlu olmadıklarını öne sürerek eleştirmiştir (Hasan, Ahmad, & Parveen, 2019). AAOIFI 17 numaralı şukûk standardı da nominal değer üzerinden geri satın alma taahhüdünün caiz olmadığı maddesine yer vermektedir. İlâveten, AAOIFI Şer'î Kurulu Başkanı Şeyh Muhammed Taqî Usmani piyasada hâkim olan şukûk yapılarının yaklaşık %85'inin şer'î uyumlu olarak gerçekleştirilmediğine yönelik bir açıklama

yapmıştır. Tüm bunlar standartlar ile uygulamalar arasında tam anlamıyla uyum olmadığını göstermektedir (Herzi, 2016).

Dana Gas tarafından ihraç edilen muğaraba Őukük sertifikaları, Dubai İslam Bankası'na bağlı bir kuruluş ve önde gelen Şer'İ danışmanlık Őirketlerinden olan Dar Al- Şarī'ah tarafından ihraç öncesinde Şer'İ uyumlu olarak onaylanmıştır. Ödeme güçlüğü neticesinde yatırımcılarla karşı karşıya gelen Őirketin, Őukük bedelinin yeniden yapılandırılması çağrısını muğaraba Őukükün orijinal yapılanmasının Şer'İ açıdan uyumsuz ve dolayısıyla Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) hukuku kapsamında yasa dışı olması iddiasına dayandırması bir skandala ve bu ürünlerin ve dahi Şer'İ yönetişimin sorgulanmasına yol açmıştır (Haroon, Meenai, & Rizvi, 2020).

Şer'İ uyumlu olduğu iddia edilen Őukük ihraçlarında, Dana Gas Őukük ihracı örneğinde yaşanan İngiliz hukuku ile yerel hukuku birlikte uygulamanın getirdiği çatışma ve BAE Devletinin, katılım finans sektöründe Şer'İ yönetim konusunda merkezi bir yapıya sahip olmaması mağduriyetlere yol açmıştır (Ali, Hasan, & Sharofiddin, 2022).

Őukük ihraçlarına yönelik Şer'İ uyumsuzluk tartışmaları, uygulanan Şer'İ yönetim modellerinin de ayrıca sorgulanmasına neden olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri'nde gerçekleştirilen bazı Őukük ihraçlarının ödeme güçlüğü neticesinde yatırımcısını mağdur etmesi, yasal süreçte yaşanan hukuk karmaşası ve bazı Őukük türlerinin Şer'İ uyumlu olmadığına dair tartışmalar, Şer'İ yönetim çerçevesinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Katılım finans ekosistemi açısından itibar kaybı ve dolayısıyla varlık tehdidi oluşturan Şer'İ uyumsuzluk riskinin önlenmesi ise ancak tüm paydaşları kapsayan ve düzgün kurgulanmış profesyonel bir Şer'İ yönetim yapısı ile mümkündür.

2.Katılım Finans Kurumlarında Şer'İ Yönetişim ve Şer'İ Yönetişim Modelleri

2.1.Şer'İ Yönetişim Kavramı ve Önemi

Şer'İ yönetim, katılım finans kurumlarının yönetim kurulu üyelerinin, yönetim ve Şer'İ danışma kurullarının etkin gözetimini, sorumluluk ve hesap verme sorumluluğunu sağladığı bir dizi kurumsal düzenlemeden oluşmaktadır. Şer'İ yönetim, katılım bankalarına ve finans kurumlarına meşruiyet sağlamakta, kamunun sektöre güvenini artırmakta ve itibar riskini azaltmaktadır (COMCEC, 2020).

Katılım finans kurumları tarafından sunulan ürünlerin tasarlanması, düzenlenmesi ve sunumu ve tüm aşamalarda Şer'İ uyumun etkili bir şekilde gözetilmesi dahil süreci yöneten personelin bu konudaki eğitimi ve özeni Şer'İ yönetim çerçevesine dahildir (IFSB & AAOIFI, 2022).

Finans kurumları için kurumsal yönetime yönelik geliştirilen uluslararası standartlar risk yönetimi konusunda yol gösterici olmakla birlikte, katılım finansın kendine has uygulamalarını içermemektedir. Bu kapsamda birçok ülke ve katılım finans kuruluşunun girişimi ile global katılım finans sistemini desteklemek için kurulan AAOIFI ve IFSB, denetim

makamları ve tüm sektör paydaşları için sağlam bir şer'î yönetim sisteminin sağlanması için değerlendirmeler yapmaktadır (Güney, 2015). Ayrıca, özellikle sayıları her geçen gün artan uluslararası operasyon yürüten katılım bankaları ve finansal kurumlar için şer'î uyumun gözetilmesi için, şeffaf bir denetim ve inceleme sürecinin gerçekleşmesine yönelik standartlar yayınlamaktadır (IFSB, 2009).

AAOIFI ve IFSB, katılım finans hizmeti sağlayan kurumların şer'î yönetim çerçevesinin asgari olarak şer'î danışma kurulu, şer'î uyum birimi, kurum içi şer'î denetim ve kurum dışı bağımsız şer'î denetim organlarını içermesi gerektiğini vurgulamaktadır (IFSB & AAOIFI, 2022).

Kurum içi şer'î danışma kurulları, katılım finans şer'î yönetiminin bel kemiğini oluşturmaktadır. İslam hukuku ve finans alanında uzmanlığa sahip bilim insanlarından oluşan kurum içi şer'î kurullar ülkemizde danışma komitesi adı ile mevzuatta yer almaktadır (BDDK, 2019).

Danışma komitesinde yer alan bilim insanları, genel olarak katılım bankalarının ve diğer katılım finans kurumlarının itibarına ve güvenilirliğine artı değer katmaktadır. Danışma komiteleri, katılım finans sisteminin kredibilitesi söz konusu olduğunda en önemli aktör olarak değerlendirilmektedir. Gerek komitenin bağımsızlığı gerekse yürütülen uyum ve denetim faaliyetlerinin düzgün işletilmesi katılım finans sektörünün güvenilirliğini garanti altına almaktadır. Danışma komiteleri ile birlikte kurum bünyesinde oluşturulan şer'î iç denetim ve uyum mekanizması aksaklıkların hızlı bir şekilde fark edilmesi ve düzeltilmesi açısından önem taşımaktadır (Zahid & Khan, 2019).

2.2.Şer'î Yönetişim Modelleri

Şer'î kurul fikri, katılım bankalarının ortaya çıkışıyla eş zamanlı ve birdenbire ortaya çıkmamıştır. 1960'larda ve 1970'lerde Mit Ghamr ve Nasser Social Bank gibi erken dönem katılım bankalarının şer'î kurulları bulunmamaktadır. Benzer şekilde, İslam Kalkınma Bankası ve Dubai İslam Bankası başlangıçta şer'î kurullar olmaksızın faaliyet göstermiştir. Katılım bankaları, başlangıçta İslam hukukçuları ile resmi bir ilişki kurmadan, işlemlerinde şer'î hükümleri serbest bir biçimde kendileri uygulamışlardır. Sonrasında bankalar ve İslam alimleri arasında geliştirilen danışmanlık daveti ilişkisi, belirli konularda fetva talepleri ile geliştirilmiş; 1976'da Mısır Faysal İslami Bankasında ilk resmi şer'î kurul kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu durum, diğer katılım bankaları için örnek oluşturmuştur (Al Amer, 2018).

Ülkelerin hukuki alt yapısı, gelişmişlik düzeyi ve yönetim sistemleri şer'î yönetimde sistemsel farklılıklara yol açmaktadır. Dünya genelinde şer'î yönetim uygulamaları merkezi ve serbest kurumsal model olarak ikili sınıflandırmaya tabi tutulurken bazı ülkelerde merkezi ve kurumsal modelin iç içe geçtiği uygulamalar da söz konusudur (Abdulrahman, 2023).

Ülke uygulamalarının çoğunluğu şer'î yönetim çerçevesini kurum içi şer'î kurullar ve şer'î iç denetim mekanizmalarıyla yürütmektedir. Öte yandan, kurum içi şer'î kurullara ek olarak üst bir şer'î kurulun yer aldığı merkezi model her geçen gün daha fazla ülkede

benimsenmektedir. Kurum içi kurulların olmadığı ancak merkezi bir şer'î kurul vasıtasıyla şer'î yönetim gerçekleştirilen uygulamalar da olmakla birlikte sınırlıdır (IFSB & AAOIFI, 2022).

Merkezi şer'î yönetim modelinde, genellikle merkez bankası bünyesinde bulunan şer'î danışma kurulu, katılım finans kurumlarını yönlendirmektedir ve şer'î yönetimle ilgili tüm yönergelerden sorumludur. Bu model şer'î yönetim açısından en sağlam ve etkili yöntem olarak değerlendirilmektedir (Abdulrahman, 2023).

Merkezi ulusal modellemelere Malezya, Pakistan, Sudan, Endonezya gibi ülkelerde rastlanmaktadır. Merkezi model hemen hemen tüm finans sektör paydaşları için düzenlemeler içermektedir ve bu açıdan daha güçlü bir denetim mekanizması sağlamaktadır (Zahid & Khan, 2019).

Malezya, katılım finansa şer'î yönetim konusunda sorumlu kurumlarıyla başarılı bir süreç sergilemiştir. Tüm katılım finans sistemine ait kurum içi şer'î kurulların yanında merkez bankası bünyesinde kurulmuş ve bağımsız karar alması kanun ile garanti altına alınmış bir şer'î üst kurul bulunmaktadır. Katılım finansa dair oransal payının istikrarlı bir biçimde artması da kurumsallaşmasının yansıması olarak nitelendirilmektedir (Tekin & Tekdoğan, 2023).

Merkezi şer'î yönetim uygulanan bir diğer ülke olan Pakistan'da her katılım bankasının kendi danışma komitesi oluşturması zorunlu olup komite üyelerine tabi kriterler Pakistan Merkez Bankası tarafından belirlenmektedir. Finansal işlem ve faaliyetlerin şer'î uyumundan sorumlu kurum içi danışma komitesi üyeleri banka tarafından belirlenirken, merkez bankasının onayına tabidir. Danışma komiteleri, Pakistan Merkez Bankasına karşı sorumludur ve merkezi danışma kurulu şer'î yönetimde en üst karar organıdır (Wasim & Zafar, 2023).

AAOIFI ve IFSB şer'î yönetim çerçevesine dair revize edilmiş ortak bir yönerge hazırlayarak nihai taslak olarak ilan etmiştir. Revize edilmiş standart, oryantasyon sürecini hesaba katarak katılım finans kurumlarının yönergeyi 1 Ocak 2024 tarihinden itibaren uygulamaya başlamasını tavsiye etmektedir. Oryantasyon süresinin ardından 1 Ocak 2027 itibari ile standardın etkili bir biçimde uygulanması belirtilmektedir (IFSB & AAOIFI, 2022).

Bu yönergeye göre düzenleyici kurum ve hükümetlere katılım bankacılığı ve finans uygulamalarını İslam hukuku kural ve prensipleri ile uyumlu hale getirmek için kurum içi danışma komiteleri yanında merkezi şer'î kurullar kurmaları ve bu kurulları uygun şekilde yetkilendirmeleri tavsiye edilmektedir (IFSB & AAOIFI, 2022).

Katılım finans sistemi yürütülen ülkelerin bir çoğunda serbest kurumsal model uygulanmaktadır. Bu modelde şer'î uyumsuzluk risk yönetimi, katılım finans kurumlarının bünyelerinde bulunan fıkıh kurullarınca yürütülmektedir. Bu modeli uygulayan ülkelere Suudi Arabistan, sadece kurum içi şer'î kurullar vasıtasıyla şer'î yönetim

gerçekleştirmektedir ve merkezi bir denetim mekanizması söz konusu değildir (Kachkar & Yılmaz, 2023).

Türkiye'de şer'î yönetim ne serbest model ne de merkezi model sınıflandırması içinde yer almaktadır. Türkiye'de katılım finans açısından daha karmaşık bir şer'î yönetim mekanizması söz konusudur. Bu çerçevede, zaman içinde merkezileşme yolunda adımlar atılmış olsa da tam manada Malezya veya Pakistan örneğinde olduğu gibi tüm paydaşlara etki eden ve hepsinin üstünde herhangi bir merkezi yapı bulunmamaktadır.

3. Türkiye'de Şer'î Yönetişim

3.1. Şer'î Yönetişimde Aktörler

Türkiye'de şer'î yönetim, Katılım finans sisteminin gelişimiyle birlikte şekillenmiş ve zamanla kurumsal kimliğini güçlendirmiştir. Türkiye'de TKBB merkez danışma kurulunun teşekkülüne değin tam manada serbest model uygulanmıştır. Katılım Bankalarının ilk kurulduğu yıllardan 2005 yılına kadarki uygulamaların bireysel inisiyatifler dairesinde uygulandığı görülmektedir. 2005- 2018 yılları arasında ise her bankanın kendi danışma komitesi ile yürütülen şer'î yönetişimin güçlendirilmesine yönelik bazı adımlar atılmıştır (Bektaş & Yenice, 2022).

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Danışma Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK), 22.02.2018 tarih 7736 sayılı kararı gereği 02.05.2018 tarihinde TKBB bünyesinde oluşturulan şer'î yönetim üst kurulu olarak nitelendirilmektedir (TKBB, 2021).

14 Eylül 2019 tarihinde ise BDDK "Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ" ile şer'î yönetim ve şer'î kurulların çerçevesini çizmiştir. Bu tebliğ doğrultusunda katılım bankalarına kendi kurumsal yapısı içinde en az 3 kişiden oluşan bir fıkî danışma komitesi bulundurma zorunluluğu getirilmiştir (BDDK, 2019).

AAOIFI standartlarında ve yaygın kullanımda şer'î danışma kurulları olarak adlandırılan ancak mevzuatımızda banka içi danışma komiteleri olarak yer alan kurul üyeleri, İslam Muamelat Hukuku'nda uzman bağımsız İslam hukukçularından meydana gelmektedir. Şer'î danışma komiteleri, katılım finans kurumlarının faaliyetlerinin şer'î kural ve ilkelerle uyumlu olup olmadığını yönetme, gözden geçirme ve denetleme görevlerinden sorumludur. Şer'î danışma komitelerinin kararları katılım finans kurumları açısından bağlayıcı olmaktadır (AAOIFI, 1999).

Finans alanında yetkin İslam hukukçularından oluşan danışma komiteleri, katılım bankası ve finans kurumlarının operasyonları üzerinde bir kısıtlama görevi yürütmelerinin yanı sıra katılım finans kurumları için kurumsal yönetimlerine ek olarak fazladan bir izleme ve kontrol mekanizması oluşturmaktadır (Zahid & Khan, 2019).

Danışma komitelerinin almış olduğu kararlar faizsiz fonlara yatırım yapmak isteyen uluslararası yatırımcılar tarafından yatırım tarama sürecinde ve yatırım kararlarında

belirleyici faktör olarak değerlendirilmektedir. Finansal sözleşmeler ve işlemler ancak İslam iktisadi prensiplerine uygunsuz meşru kabul edilmektedir. Dolayısıyla, danışma komiteleri katılım finans kurumunun faaliyetlerinin meşruluğunu sağlayan ve uluslararası arenada kredibilitelerini arttıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Dinç, 2016).

Danışma komitelerinin yetki alanı mevzuatlarda değişiklik gösterse de genellikle sorumlu olduğu üç alan, şer'î yönetişimde yasama (fetva verme), danışma ve denetimdir. Etkili ve iyi performans gösteren danışma komiteleri, şer'î uyumsuzluk riskini önemli ölçüde azaltırken katılım finans kurumunun kârına pozitif etki edebilmektedir. Danışma komitelerinin üyeleri, toplumun güvenini kazanmış ve daha fazla yatırımcı veya müşteri çeken güçlü bir sosyal güce sahiptir. Bundan dolayı, şer'î kurullar pazarlamada da dolaylı bir rol oynamaktadır (Al Amer, 2018).

3.2.Şer'î Yönetişimde Problemler ve Şer'î Uyumsuzluk Tartışmaları

AAOIFI ve IFSB tarafından vurgulanan asgari şer'î yönetim çerçevesi açısından Türkiye zaman içinde mevzuat değişiklikleri ile bazı yeterlilikleri sağlamıştır. Bununla birlikte, bazı alanlarda devam eden eksiklikler katılım finans uygulamalarında şer'î uyumsuzluk temelli problemlere ve tartışmalara neden olmuştur. Katılım finans sektörünün tam manasıyla şer'î uyumu sağlayamaması ise eleştirileri ve beraberinde çözüm arayışlarını getirmiştir.

Şer'î yönetişimde merkezi üst kurul, denetim açısından tüm katılım finans ekosistemi paydaşlarının üstünde yer almalı ve bağımsızlığı tartışmaya kapalı olmalıdır. Türkiye'de şer'î yönetişimde üst kurul olarak nitelendirilen TKBB bünyesindeki merkezi danışma kuruluna yöneltilen eleştirilerden en önemlisi, kurulun sadece bankacılık sektörüne ait bir üst kurul niteliği taşıması ve finans sektörünün tüm paydaşlarını denetlememesidir (Tekin & Tekdoğan, 2023).

Öte yandan TKBB Danışma Kurulu TKBB Yönetim Kuruluna bağlıdır ve kurulun yönetim kurulu üyeleri Türkiye'de şu an faaliyet gösteren katılım bankalarıdır ("TKBB Organizasyon Yapısı", 2023). TKBB, Katılım bankacılığı sektörü için meslek birliği şeklinde faaliyet gösteren bir kurumdur ve BDDK kararı ile kendisine bünyesinde bir şer'î kurul kurma görevi yüklenmiştir. Ancak merkezi şer'î kurulların bir dış denetim mekanizması işletmesi ve bunun için ise tam bağımsız olmaları beklenmektedir.

Kurum içi şer'î kurulların bağımsızlığı da üzerinde durulan bir husustur. Teorik olarak katılım bankası ve finans kurumlarındaki şer'î kurullar bağımsızdır ve baskı altına alınmamaktadır. Bununla birlikte, pratikte onay gerektiren büyük işlemler ve sözleşmeler genellikle şer'î kurulun toplantılarına kıdemli yöneticiler, genellikle CEO, veya ilgili bakanlık yetkilisi tarafından sunulmaktadır. Katılım finans kurum yöneticilerinin danışma komitesi üyeleri üzerindeki baskısı ve geleneksel finansal ürünleri taklit etme çabası alınan kararların kredibilitelerinin ciddi anlamda sorgulanmasına sebep olmaktadır (Al-Jarhi, 2017).

Bir diğer tartışmalı husus, katılım finans kurumlarının bünyesinde bulunan kurum içi danışma komitelerinin belirlenmesi ve görevden alınması hakkındaki sorumluluğun

kurumların yönetim kurullarına ait olmasıdır. 2019 tarihli tebliğ ile danışma komitesi üyelerinin tespiti ve görevden alınması konusundaki sorumluluğun AAOIFI şer'î yönetim standardı ile uyum göstermediği görülmektedir. Şöyle ki AAOIFI standardına göre danışma komitesi üyelerinin seçimi ve görevden alınmasında yetkili kurum genel kurul iken, BDDK tebliğine göre asıl yetki banka yönetim kuruluna verilmiştir. Danışma kurulunun şer'î bakımından tüm paydaşlara karşı sorumluluğu göz önüne alındığında, AAOIFI standardına paralel bir uygulama itibari kaygıları önlemek açısından gerekmektedir (Kartal, 2019).

Katılım sermaye piyasalarını genel manada hisse senetleri, yatırım fonları ve şukūk oluşturmaktadır. Katılım finans ekosisteminde sermaye piyasaları için çok önemli bir ürün olan şukūk, faizsiz yatırım fonlarında ve Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) faizsiz emeklilik fonlarında kullanılmaktadır. Şukūk gerçek mülkiyeti temsil etmektedir. Ancak uygulamalardaki şukūk ve tahvil arasındaki benzeşmeler, şukūku tahvilden ayıran bu özelliğin ciddi manada sorgulanmasına neden olmaktadır (Dede, 2017).

İcara şukūk, özellikle proje finansmanında yaygın kullanılan orta ve uzun vadeli bir finansman yöntemidir. Sertifikalar, bilançoda yer alan bağımsız varlıklar üzerinden verilir ve kira getirisi oranları anlaşmaya bağlı olarak sabit veya değişken olabilir (IIFM, 2010). Reel ekonomi odaklı şukūk yapılarının aksine borç finansmanı sağlayan icara şukūk yapısı itibari ile şer'î uyum tartışmalarına neden olmuş, bazı örneklerde yaşanan finansal krizler neticesinde ise itibar kaybetmiştir.

AAOIFI 17 numaralı standardı geri satımın piyasa değeri üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği ve nominal bedel üzerinden anlaşmanın ise caiz olmadığını belirtmektedir. Şer'î standartların aksine gerçekleştirilen uygulamalar katılım sermaye piyasalarında şer'î uyumsuzluk riski oluşturmaktadır (AAOIFI, 2003). Uygulamada geri alım-satım işleminin nominal bedel üzerinden garanti edilmesi icara yöntemiyle gerçekleştirilen kira sertifikalarının tahvil yapısına benzetilmesine ve şer'î uyumunun tartışılmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tebliği ile uygulama alanı bulan ve hem kamu hem özel sektör borçlanmaları için faizsiz bir alternatif sunan şukūk, hukuksal düzenlenmesi 2010 tebliği ile ilk kez icara şukūk olarak mevzuatımızda yer bulmuştur. Türk mevzuatında daha sonraki düzenlemelerle farklı tür şukūk ihraçlarına imkân tanınmasına rağmen icara (kira) sözleşmesi temelinde belirlenen ilk tebliğ ve uygulamalar tüm şukūk türlerinin ilk düzenlemedeki "Kira Sertifikası" isimlendirmesi ile benimsenmesine yol açmıştır (SPK, 2013).

Türkiye'de kamuya ait tüm yerel ve uluslararası ihraçlar icara şukūk olarak gerçekleştirilmektedir (IIFM, 2023). Bunun nedeni, kamu ihraçlarının yasal düzenlenmesini oluşturan "4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un 7/A Maddesi" sadece icara şukūk düzenlemesine izin vermektedir (Sümer, 2020). Kamu kira sertifikası ihraçlarının yasal mevzuat çerçevesinin sadece bu yönüme izin vermesi, kamu ihraçlarının şer'î uyumsuzluk tartışmalarına konu olmasına neden olmaktadır.

Uluslararası operasyonların artması katılım finans açısından global bir uyumu gerektirmektedir. Şükük, uluslararası yatırımcıların yoğun ilgisini çekmektedir ancak yaşanan bazı olumsuz örnekler ve şer'î uyumsuzluk krizleri katılım sermaye piyasalarının itibar kaybetmesine yol açmaktadır. Türkiye mevzuatında katılım sermaye piyasaları açısından şer'î uyumun sağlanmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Katılım sermaye piyasalarını domine eden şükük için şer'î uyum hem finansman tarafında hem de ürünlerin planlanmasında gözetilmeli ve tüm ihraç sürecinde tutarlı bir biçimde uygulanmalıdır.

Moody's, S&P ve Fitch gibi çeşitli derecelendirme kuruluşları, katılım finans kuruluşlarının mali yeterliliğine ve gücüne ilişkin derecelendirme notları yayınlamaktadır. Oysa ki, katılım finans kuruluşlarının hedefledikleri başarıyı ve ilerlemeyi ölçmede mali yeterlilik tek başına anlam ifade etmemektedir. Şer'î uyumluluk derecelendirme mekanizması müşterilerin güvenini kazanma doğrultusunda önem taşımaktadır (Hanif, 2018). Ülkemizde katılım finans kuruluşlarının şer'î dış denetimi yapılmamaktadır. BDDK, kuruluşları finansal açıdan denetlerken, her hangi bir şer'î derecelendirme yapısı söz konusu değildir.

Katılım finans kurumları, İslam hukuku ekseninde faaliyet gösterdiğini iddia ettiğinden, sadece finansal güç ve yeterliliğini değil, şer'î uyum konusundaki yeterliliğini de belgelemek durumundadır. AAOIFI 10 numaralı yönetim standardı katılım bankası ve finansal kuruluşların şer'î yönetim ve kredi derecelendirmeleri için mali gücünü belgelemenin yanında ilave şer'î uyum derecelendirmesinin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (AAOIFI, 2019).

Katılım finans kuruluşlarının şer'î uyumluluk kalite derecelendirmelerinin geliştirilmesi, şer'î uyumsuzluk risk yönetiminin güçlendirilmesi açısından kurum yönetimi üzerinde baskı oluşturmaktadır ve şer'î yönetim konusunda motive edici bir araç olarak görülmektedir (Hanif, 2018). Şer'î uyumluluk derecelendirme sistemi, ülkemizde henüz uygulanmamakla birlikte T.C. Finans Ofisi bünyesinde bir fıkhi derecelendirme sistemi kurulmasına yönelik girişimler söz konusudur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022).

Şer'î uyumsuzluk kaynaklı problemlerin çözülmesi katılım finans sistemine temkinli yaklaşan kesim düşünüldüğünde sektörün itibari değerini arttırmakla kalmayıp, gelişmesini ve büyümesini de sağlayacaktır. Katılım finans kanun tasarısı, sektör kredibilitesini arttırmayı hedefleyen bir çalışma olarak, şer'î yönetim açısından bazı öneriler sunmaktadır.

3.3.Katılım Finans Kanun Tasarısı ve Çözüm Önerileri

Kanun tasarısı, katılım finans esaslarını vurgulaması ve katılım finans sektörüne yönelik bir çatı sunması sebebiyle şer'î yönetim açısından önemli bir girişimdir. Katılım Finans Kanun teklifinin yasalaşması öncelikle Bankacılık Kanunu'na tabi olan katılım finans sektörünün konvansiyonel sistemden ayrışması noktasında etkili olacaktır. Konvansiyonelden farkı yok imajı sektör açısından şer'î uyumsuzluk riski ve itibar kaybı oluşturmaktadır. Yasal mevzuatın kanun nispetinde farklılaşması ile bu durumun önüne geçilmesi planlanmaktadır.

AAOIFI ve IFSB standartlarında tavsiye edilen merkezi şer'î yönetim mekanizması ve kurumsallaşması kanun teklifi ile sunulmuştur. Planlanan modelde, Malezya uygulaması gibi merkez bankası bünyesinde kurulan bir merkezi şer'î yönetim tasarlanmamaktadır. Onun yerine sivil nitelikli ve Türkiye'ye özgü olması hedeflendiğinden, TKBB yerine kurulacak olan ve bütüncül bir yaklaşım ile tüm paydaşları kapsayacak "Katılım Finans Kuruluşları Birliği" bünyesinde bir merkezi şer'î kuruldan bahsedilmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Kanun teklifi ile tanımlanan "Katılım Finans Standartları İhtisas Kurulu (KSFK)", Türkiye katılım finans şer'î yapılanmasında bağımsız merkezi şer'î yönetim kuruludur. Kurul, şer'î dış yönetimden sorumlu olduğu gibi, katılım finans standartlarının belirlenmesi ve dünya uygulamaları ile uyumlu şekilde yürütülmesini de yerine getirecektir. KSFK standartları da katılım finans kuruluşları açısından bağlayıcı olacaktır (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Kanun tasarısı 17. Madde ile "merkezi şer'î yönetimden sorumlu olacak KSFK beş yıllık süre için görevlendirilen 7 üyeden oluşurken, üyeler biri Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan, diğer üyeler ise Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, Türkiye Katılım Finans Kuruluşları Birliği, BDDK, SPK, SEDDK ve T.C. Merkez Bankası tarafından önerilen 3'er aday arasından 1'er tanesinin seçilmesi suretiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır." KSFK oluşumunda ilgili kamu kurumlarının işbirliği sağlanarak, bütün giderlerin Katılım Finans Kuruluşları Birliği üye aidatları ile kurulun bağımsızlığına gölge düşürmeyecek biçimde karşılanması planlanmaktadır (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Kanun tasarısına göre danışma komiteleri, uyum ve iç denetim faaliyetleri ise söz konusu katılım finans kuruluşlarının yönetim organlarının sorumluluğunda mevcut uygulamaya paralel olarak devam etmektedir. AAOIFI standardında tavsiye edilen danışma komitesi üyelerinin genel kurul tarafından görevlendirilmesi hususu ise kanun teklifinde değerlendirilmemiştir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Katılım Finans Kanun Teklifi ile getirilen bir diğer çözüm önerisi 10 numaralı maddede zikredilen bağımsız denetim ve Türkiye katılım finans sektörü için şer'î uyum derecelendirilmesi sisteminin getirilmesidir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Katılım finans kuruluşlarının şer'î uyum derecelendirilmesine tabi tutulması, hem menfaat sahiplerinin güvenini arttırarak sektör büyümesini destekleyecek hem de standartlara uyumun tespit edilmesi ve eksik noktaların revize edilmesi için katılım finans kurumlarını motive edecek bir mekanizma oluşturacaktır (AAOIFI, 2019).

AAOIFI 10 numaralı yönetim standardı, katılım finans kurumlarının tercihen her yıl ve en az 3 yılda bir şer'î uyumluluk ve itibar derecelendirmelerini standarda uygun biçimde düzenleyerek kamuya ilan etmelerini tavsiye etmektedir (AAOIFI, 2019). Kanun tasarısına göre bağımsız denetim; Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından merkezi şer'î kurulun uygun göreceği bağımsız denetim şirketlerince gerçekleştirildikten sonra raporlanarak kurula sunulmaktadır. Ancak bağımsız denetimin

hangi aralıkla gerçekleştirileceğine dair bir bilgi kanun tasarısında yer almamaktadır (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Katılım finans açısından önemli bir problem, İslam ekonomisinin reel sektöre olumlu katkısının önündeki yasal mevzuat engelleridir. Kanun teklifi katılım finans prensiplerinin uygulanması noktasında set oluşturan katılım finans kurumlarının alım, satım, ortaklık ve veya kiralama yöntemlerini kullanarak ticaret yapabilmelerinin önünü açacak düzenlemeler getirmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Türkiye’de katılım finans işlemlerinin oransal olarak büyük bir bölümünü oluşturan murābaḥa sözleşmeleri, uygulamada murābaḥa işlemlerine konu olan menkul veya gayri menkul mal mülkiyet katılım bankası üzerine geçirilmeden müşteriye satıldığı için faizli borç finansmanından farklı olmadığı ve gerçek bir satım olmadığı eleştirilerine maruz kalmaktadır ve bu durum sektör açısından şer‘ī uyumsuzluk riski oluşturmaktadır. Kanun teklifi, katılım finans kuruluşlarına ek bir maliyet yansıtılmadan, katılım finans kuruluşlarının kendi nam ve hesabına alım-satım ve karz işlemleri yapabilmesine izin veren düzenleme ile bu duruma çözüm getirmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Kanun tasarısının genel gerekçesinde finansmana konu olan menkul veya gayrimenkul malların mülkiyet değişimini ve varlığa dayalı olarak gerçekleştirilmesinin amaçlandığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, bu konunun katılım sermaye piyasaları ve özellikle şukūk ihraç süreci açısından gözetilip gözetilmeyeceği açıklanmamıştır (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Şukūk, varlığa dayalı (asset-backed) ve varlık temelli (asset-based) şukūk olmak üzere iki temel yapıda oluşturulmaktadır. Varlık temelli ihraçlarda varlıkların kaynak kuruluşun bilançosunda kalması durumunda sadece kaynak firmanın kredi riskinin üstlenilmesi söz konusudur. Şukūk işleyişi açısından varlık temelli ihraçlar, yatırımcısına tam tasarruf hakkı tanımadığından ve varlığa dayalı olmamasının sözleşmeyi gerçek bir satış olmaktan uzaklaştırmasından dolayı şer‘ī uyumsuzluk riski oluşturmaktadır (Aslan, 2012). Kanun tasarısında mülkiyet ve varlığa dayalı sözleşme vurgusu olmasına rağmen katılım sermaye piyasalarından veya enstrümanlarından ilgili maddede bahsedilmemiştir.

Kanun tasarısı ile mevcut mevzuatlarda yer alan “katılım bankası” ifadesi, “katılım finans kurumu” olarak değiştirilecektir. Bu değişikliğin katılım finansa dair toplumsal algıya pozitif etki edeceği düşünülmektedir. Konvansiyonel sistemle benzeşmelerin oluşturduğu kredibilite sorununun önüne geçilmesi hedeflenmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Katılım Finans Kanun Tasarısı, 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu’na ilave mevzuat olarak tasarlanan ve katılım finans ekosisteminin bazı problemlerini çözmeye yönelik geliştirilen ek bir yasal çerçeve olarak nitelendirilmektedir. Katılım Finans Kanunu ile Bankacılık Kanunu ve ilgili diğer kanunlarda katılım finans sistemine ilişkin bazı maddelerde değişiklik öngörülmesine rağmen, katılım finans sektörünün mevcut yasal düzenlemelere de tabi olmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Kanun teklifi, tüm sektör paydaşlarını kapsayan bir çerçeve sunmaktadır. Katılım finans şemsiyesi altında katılım esaslı bankacılık, katılım esaslı sigortacılık ve sosyal finans alanları zikredilmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023). Buna rağmen yürürlükteki Bankacılık Kanunu, Sigortacılık Kanunu, Sermaye Piyasası Kanunu gibi sektör paydaşlarının faaliyetlerini düzenleyen mevcut mevzuata ek bir düzenleme görünümü çizmektedir ve katılım finansın tüm paydaşlarının şer'î yönetim problemlerinin çözümüne yönelik düzenlemeler konusunda ilgili maddelerde boşluklar söz konusudur.

Özetle, Katılım Finans Kanun Teklifi ile Türkiye'de katılım finans sektörünün kurumsallaşmasının ve bütüncül bir yaklaşım sergilenerek şemsiye bir kanun oluşturulmasının amaçlandığı söylenebilir. Şer'î uyumsuzluk riski içeren tüm alanlara etkisi sınırlı gözükmekle birlikte, murābaḥa işlemlerindeki mülkiyet devri konusundaki şer'î uyumun sağlanmasına yönelik çaba murābaḥa işlemlerinin payı düşünüldüğünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kanun teklifinde özellikle katılım sermaye piyasaları ürünleri ile ilgili şer'î uyumsuzluk riskine münhasıran bir düzenleme dikkati çekmemektedir. Katılım sermaye piyasaları ürünlerinin orta ve uzun vadeli finansman yapısından ötürü şer'î uyum büyük ölçüde aralıklı olarak şer'î denetim ve enstrümanların şer'î derecelendirmelerinin periyodik bir şekilde raporlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, oluşturulacak şer'î yapı içinde veya merkezi fikhî kurul bünyesinde profesyonel bir ekibin oluşturulması gerekmektedir.

Sonuç

Şer'î yönetim kurumsal yönetim çerçevesinde katılım finans kurumlarının ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Dünyada farklı şekillerde uygulanmakla birlikte, her ülkenin şer'î yönetim kabiliyetini ve yeterliliğini o ülkenin yasal mevzuatı belirlemektedir. Türkiye'de katılım finans ve konvansiyonel finans arasındaki benzeşmeler iki sistem arasında fark olmadığı algısını kuvvetlendirmektedir. Nitekim T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans ofisinin 2021 tarihli tüketici algısına dair yaptırdığı ankette %25 oranındaki katılımcının faiz ve kâr payı arasında fark olmadığını düşündükileri belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2021).

Finansal istikrarı ve operasyonel verimliliği korumak amacıyla güvenli, şeffaf ve sağlam bir şer'î yönetim mekanizması gereklidir. AAOIFI ve IFSB kuruluşlarının yayınladığı standartlara uygun mevzuatlar geliştirilmesi, ortak bir şer'î yönetim mekanizması gerçekleştirilmesini mümkün kılabilir.

Amaç ve kurgusu şer'î uyum olan bir ekosistem için objektif kararları ile güvenilir bir şer'î yönetim sağlanması gerekmektedir. Banka-Kurum içi kurullar şer'î yönetimin bel kemiğini oluşturmakla beraber, şeffaf, adil ve standartların sağlanması açısından kararları bağlayıcı bir üst denetim mekanizmasının işlerlik kazanması katılım finansın kredibilitelerini ve itibarını arttıracaktır.

TKBB, yönetim kurulu mevcut katılım bankalarından oluşan bir meslek birliği yapısıdır. TKBB Danışma Kurulu sadece katılım bankacılığı için denetim mekanizması yürütmekle birlikte tam bağımsızlığından söz edilemez. Her ne kadar İslami hassasiyetleri gözetmeler de katılım bankaları ticari müesseselerdir. Türkiye’de katılım finansın kredibilitésinin arttırılması için tüm sektör paydaşlarına yönelik bağımsız bir yapı kurgulanmalıdır.

Danışma komiteleri, katılım finans kuruluşları açısından fetva oluşturarak bir yasama organı gibi hareket etmektedir. Merkezi üst kurul yapısı ise bir yüksek mahkeme gibi, 2 üye Din İşleri Yüksek Kurulu’ndan, 2 üye BDDK, 2 üye SPK, 2 üye SEDDK, 2 Üye Üniversitelerin ilgili bölümlerinden akademisyenlerden meydana gelecek şekilde kurgulanabilir. İş birliği ve profesyonel uzmanların bir araya gelmesi neticesinde şer’î uyumsuzluk kaynaklı problemler bertaraf edilebilir.

Katılım Finans Kanun Teklifi de birçok kurumun işbirliğini gözetecek şekilde ilgili kurumların önerdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanının atadığı üyelerle meydana gelecek bir şer’î kurul ile benzer bir düzenlemeyi hedeflemiş görünmektedir (Katılım Finans Kanunu Teklifi, 2023).

Danışma komitelerinin teknik konulardaki eksiklikleri veya kurula getirilen itfa konularının tüm ayrıntılarıyla yansıtılmaması gibi sebeplerle şer’î uyumsuzluklar sonradan ortaya çıkmakta ve bu itibar kaybına neden olmaktadır. Gerek itfa kararlarına imza atan İslam hukukçularının gerekse kurum ve sektörün itibarı açısından şeffaf, koordineli ve profesyonel işbirliğine dayalı bir sistem idealdir.

Türkiye açısından şer’î uyum noktasındaki tartışmalı hususlara büyük ölçüde çözümler getiren Katılım Finans Kanun teklifinin yasalaşması sektör kredibilitésini arttıracaktır. Öte yandan, İstanbul Finans Merkezi projesinin lokomotif olması planlanan katılım finansın yasal mevzuatının güçlendirilmesi, Türkiye’nin bu konudaki kararlılığını da gösterecektir. Merkezi şer’î kurul, bağımsız denetim ve şer’î derecelendirme sisteminin getirilmesi şer’î uyumun sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Türkiye’de katılım finans kurumlarının fayda-maliyet analizini doğru yaparak, sektör kredibilitésinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik çabaların ürünü olan Katılım Finans Kanunu tasarısını desteklemesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- AAOIFI. (2009). AAOIFI Shari'ah Standard No.(41): Islamic Reinsurance. <https://aaoifi.com/ss-41-islamic-reinsurance/?lang=en>
- AAOIFI Governance Standard No.(1): Shari'a Supervisory Board: Appointment, Composition and Report. (1999). <https://aaoifi.com/aaoifi-gs-1-sharia-supervisory-board-appointment-composition-and-report/?lang=en>
- AAOIFI GS 10: Shari'ah Compliance and Fiduciary Ratings for IFIs. (2019). <https://aaoifi.com/aaoifi-gs-10-shariah-compliance-and-fiduciary-ratings-for-ifis/?lang=en>
- AAOIFI Shari'ah Standard No.(17): Investment Sukuk. (2003). <https://aaoifi.com/ss-17-investment-sukuk/?lang=en>
- Abdulrahman, Z. (2023). An Analytical Commentary on Shariah Governance in Islamic Financial Institutions Across Multiple Countries. *Journal of Huddersfield Student Research*. <https://www.fieldsjournal.org.uk/article/id/1256/>
- Al Amer, S. A. (2018). *Sharia Supervisory Board in Islamic Banks: A Critical Analysis of the Current Framework* (Doktora, The University of Leeds). The University of Leeds. <https://core.ac.uk/download/189841528.pdf>
- Ali, M. I., Hasan, A., & Sharofiddin, A. (2022). Evaluating Sukuk Default Factors: A Case Study on Dana Gas Sukuk in the UAE. *Journal of Islamic Finance*, 11(1), 33-40.
- Al-Jarhi, M. A. (2017). An economic theory of Islamic finance. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 9(2), 117-132. <https://doi.org/10.1108/IJIF-07-2017-0007>
- Alswaidan, M. W. (2017). *An Investigation of Sukuk Structure Risk* (Doktora). University of Portsmouth, Portsmouth.
- Aslan, H. (2012). *Alternatif Bir Yatırım ve Finansman Aracı Olarak Sukuk: Yapısı, İşleyişi ve Türkiye Piyasası İçin Öneriler* (Yüksek Lisans). T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Bektaş, İ., & Yenice, A. C. (2022). Shariah Governance in Turkey: A Case Study on In-Bank Advisory Committees. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 29-60. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1067325>
- Dede, K. (2017). *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*. İstanbul: TKBB.
- Dinç, Y. (2016). *Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi*.

- Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ. , 30888 Faizsiz Bankacılık İlke Ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ Ş (2019).
- Güney, N. (2015). İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları Ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 2(2), 45-45. <https://doi.org/10.15238/tujise.2015.2.2.45-69>
- Hanif, M. (2018). Shari'ah-Compliance Ratings of the Islamic Financial Services Industry: A Quantitative Approach. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 10(2), 162-184. <https://doi.org/10.1108/IJIF-10-2017-0038>
- Haroon, O., Meenai, S. F., & Rizvi, A. R. (2020). Dana Gas: The Sukuk Dispute. *Asian Journal of Management Cases*, 17(1_suppl), S42-S54. <https://doi.org/10.1177/0972820119884395>
- Hasan, R., Ahmad, A. U. F., & Parveen, T. (2019). Risks – a structured review of theoretical research. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 10(1), 35-49. <https://doi.org/10.1108/JIABR-06-2015-0026>
- Herzi, A. (2016). A Comparative Study of Asset Based and Asset Backed Sukuk From The Shariah Compliance Perspective. *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, (13), 10.
- IFSB & AAOIFI Revised Shari'ah Governance Framework. (t.y.). https://aaoifi.com/wp-content/uploads/2022/04/ED-IFSB-AAOIFI-Revised-Shariah-Governance-Framework_En.pdf
- IFSB-10: Guiding Principles on Shari' Ah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services. (2009). <https://www.ifsb.org/published.php>
- IFSB-26: Core Principles for Islamic Finance Regulation (Financial Market Infrastructures). (2021). <https://www.ifsb.org/published.php>
- IIFM. (2010). Sukuk Report: A comprehensive study of the International Sukuk Market. <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/8016a9e439814b84dc11b77dfa2f75c61634814285.pdf>
- IIFM. (2023). International Islamic Financial Market Sukuk Report. <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/f0a12d4a6880f8e3bc23a23a03baa8e61693983390.pdf>
- Improving Shariah Governance Framework in Islamic Finance. (2020). Comcec Coordination Office. <http://ebook.comcec.org/Kutuphane/Icerik/5da9134b-2438-4ee5-890c-d78ad3669d41.pdf>
- Izhar, H., & Hassan, Z. S. A. (2013). Applying Core Principles of Risk Management in Islamic Banks' Operational Risk Analysis.

- Kachkar, O., & Yilmaz, M. K. (2023). How diverse are Shariah supervisory boards of Islamic banks? A global empirical survey. *International Journal of Ethics and Systems*, 39(2), 312-341. <https://doi.org/10.1108/IJOES-10-2021-0195>
- Kartal, M. T. (2019). Katılım Bankacılığında Danışma Komiteleri: Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ (Tebliğ) Üzerine Bir İnceleme. 2(2).
- Katılım Finans Kanunu Teklifi. , Pub. L. No. 264 (2023).
- Katılım Finans Strateji Belgesi 2022-2025 [T.C.Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi]. (2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu Kira Sertifikaları Tebliği (III-61.1). (2013).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm>
- Sharī'ah Non-Compliance Risk in The Banking Sector: Impact On Capital Adequacy Framework of Islamic Banks. (2016). Islamic Financial Services Board.
- Sümer, E. (2020). Sukukun Dünya'da ve Türkiye'de Gelişimi (Uzmanlık Tezi). T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Tekin, H., & Tekdoğan, Ö. F. (2023). Türkiye'de Katılım Finans Sektörünün Kurumsal Kapasitesinin Artırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 420-439. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1133906>
- TKBB. (2021). TKBB Danışma Kurulu.
https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/TKBB_DANISMA_KURULU_TR_SUNUM.pdf
- TKBB. (2023, Aralık 28). Türkiye Katılım Bankaları Birliği website:
<https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/yonetim-ve-organizasyon/organizasyon-yapisi-158234>
- Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması. (2021).
https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/docs/2021-05/turkiye_hanehalki_finansal_algi_ve_tutum_arastirmasi.pdf
- Wasim, M. H., & Zafar, M. B. (2023). Shariah Governance Framework for Islamic Banking in Pakistan: A Critical Review and Comparison with AAOIFI. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, ahead-of-print(ahead-of-print).
<https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2023-0101>
- Zahid, S. N., & Khan, I. (2019). Islamic Corporate Governance: The Significance and Functioning of Shari'ah Supervisory Board in Islamic Banking. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 6(1), 87-108. <https://doi.org/10.26414/A048>